

AZ UGOR-MAGYAR THEORIA.

(Vége.)

3.

Minthogy az ugor-magyar theoria szerint a magyar nép és nyelv eredetét, illetőleg hova tartozását nem a népek és nyelvek tanulmányozásából, a bennök nyilvánuló tények megfigyeléséből lehet meghatározni, hanem — mint Hunfalvy úr szépen kifejti — már eleve, minden tapasztalati ismerettől függetlenül ugornak kell tartanunk az a-priori tétel értelme szerint: ezért egész erővel azon vannak, hogy a magy. nemzet eredetének a tényekre támaszkodó, a megfigyeléssel végzett kutatását mindenféleképen akadályozzák és az objective történő bizonyítást, a positiv igazságot megsemmisítsék. Ezen cél elérhetése végett gyakorolt taktikájok: 1. hogy a Vámbéry bizonyítását, állításait szándékosan félremagyarázzák, illetőleg nem akarják megérteni; 2. a török-magyar rokonság bizonyítására felhozott tényeket megtagadják, azt állítván, hogy ezek csinálva vannak és így csalás van a dologban.

Lássunk tehát néhány olyan esetet, melyekben az ugor-magy. theoria — azon célból, hogy a magyar nemzetnek nem-ugor eredete ne legyen bebizonyítható — szántszándékkal nem akarja megérteni, vagy pedig erőszakosan félremagyarázza a török-eredetre vonatkozó bizonyításokat.

Hunfalvy úr idézván V.-nak a skythák nemzetiségére vonatkozó köv. nézetét: «die eigentlichen Skythen, d. h. die drei königlichen Stämme a) zwischen dem Ister und Tyras, b) am Gerrhos, c) am Mäotis, sowie die Ackerbau treibenden Stämme am Hypanis und Borysthenes, vielleicht auch die Agathyrsen und Sauromaten nicht Ural-Altaiern, daher eventuell (im ungrischen Original: «sondern vielleicht») Arier waren, ebenso wie die *verwandten* und *fremden* Grenzvölker theils für Mischlinge, theils für entschiedene Angehörige des ural-altaischen Stammes zu nehmen sind», — sehoggy sem akarja megérteni, mert így folytatja: «Dies ist ängmatisches Gerede; denn wenn die Skythen eventuell (vielleicht) Arier waren, wie konnten die ihnen anverwadten Völker entschieden Ural-Altaiern seien?»¹⁾ Pedig annak az értelme nagyon világos, a

¹⁾ Vámbéry's Ursprung d. Magyaren 6. 1.

mint a «die verwandten . . . die fremden — theils . . . theils» kifejezés földeríti. T. i. V. fölveszi, hogy a skythák, meg az agathyrsek ée sauomaták árják voltak; a velök rokon és (a rájuk nézve) idegen szomszéd-népek pedig részint («theils», ez vonatkozik a rokonokra) «többféle elemből álló vegyülék» (mint a magy. szövegben van), részint (a második «theils», ez vonatkozik az idegenekre) határozottan ural-altájiak. Ez nem «änigmatisches Gerede»; mert V. nem azt mondja, hogy az *árja* skythákkal rokon népek *ural-altájiak* voltak. Csakhogy ha az ember elhatározza, hogy valamit nem ért meg, akkor azt nem érti meg, ha a napnál világosabb is.

H. úr V.-nak arra vonatkozó felvilágítását is félremagyarázza, hogy a byzanci írók miért használták a magyarokra a *turk* nevet ethnikai elnevezés gyanánt, — midőn azt írja, hogy V. is elismeri e nevezet használásának azon okát, miszerint azért neveztek így őket, mert valódi eredetüket nem tudták és így az ismert nemzetek valamelyikéhez kelle sorolniok. És e félremagyarázása után elégülten kérdi: «Kell-e még több annak bebizonyítására, hogy a magyarok turk neve a byzantinus, arab, persa íróknál oly kevésbé határozta meg a magyarok nemzetiségét, mint a *frends* elnevezés a moszlim íróknál az európai nemzeteket nem határozhatta meg?»¹⁾ Pedig V. egészen ellenkező értelemben nyilatkozik; ő ugyanis ezeket írja: «minthogy az egykorú írók az ethnikai osztályozás (t. i. az egyes török népek ethn. osztályozása) szűkebb viszonyáról csak ama törzsek és ágaknál bírának tudomással, melyeket már korábbi időkben ismertek, s melyek hozzájuk közelebb estek — mi sem természetesebb annál, hogy emezeknél (t. i. a jól ismerteknél) épúgy útaltak az alosztályok (t. i. a milyen: oszmán, kirgiz, turkomán, bolgár stb.) neveire, mint másrésről a többi, csak nem régen föllépett, vagy kevésbé ismert népeknél a tágabb értelemben vett nemzeti név (t. i. török, turk) említésére szorítottak. Így történt, hogy . . . a byzanciak a Pontus országának északeleti meg északnyugoti részein már korábbi idők óta megtelepült török népeket a khazarok, bolgárok és paczinakiták nevéen sorolják föl, ellenben a *történet színpadán csak újonnan föllépett magyarokat, minthogy a szorosabb ethnikai köteléket* (t. i. specialis törzsbeli nevüket, a milyen a kirgiz, özbég, baszkir, kipéak stb.) *nem ismerték, a «törökök» általános névvel jelölik.»* E sorok világosan

¹⁾ Ugor v. török a magyar nemzet? 8. l.

mondják, hogy a bizancziak épen úgy nevezték a magyarokat törököknek, mintha valamely író a kirgizeket, baškirokat, vagy nogajokat «törökök»-nek nevezi, mivel a törökség körén belül, ezen egyes törzseknek specialis nevét nem ismeri, csak azt tudja, hogy törökök. És ez a bizancziak használta «turk» név a közönségesnél erősebb argumentum; mert ha pl. «magyar»-nak nevezik (mint Ibn Daszta) és nem írják, hogy e «magyarok» a török nemzethez tartoznak, — akkor (a historiai tanúságok netalán fogyatékos volta miatt) kérdéses lehetne, hogy e «magyarok» a törökök közé tartoznak-e és ezt még talán külön kellene bizonyítani.

E *turk* név használatát V. egy világos példával illusztrálja, a mit H. úr szintén félre magyaráz. A moszlimok előtt ugyanis a *frends* annyi volt, mint: európai ember. De a mint bizonyos európai nemzeteket megismertek, ezekre ezen *frends* collectivum helyett saját specialis nevüket alkalmazták, így az angolra *ingiliz*, a hollandra *flemenk* nevet; míg pl. a spanyol, melynek specialis nevét nem ismerték (t. i. a «spanyol»-t), még csak «frends» (vagyis: európai) volt. És így a spanyolra alkalmazott *frends* név nem határozta meg ezt közelebről, csak azt mondta róla, hogy ez is «európai», mint az *ingiliz*, *flemenk*; minél fogva a spanyolt nem azért nevezték *frends*-nek (= európainak), mert nem tudták, hogy európai (= frends), a mint a magyart nem azért nevezték *török*-nek, mert nem tudták, hogy török. — Mindezt talán azért nem lehet megérteni, mert V. könyve nagyon zavarosan, homályosan, vagy túlságosan abstracte, nem szemléltetőleg van írva? Nem! az a tudományos könyv, melyet még asszonyok és leányok is olvasnak s egy némely lelkes hölgy három példányt megvesz, hogy délutánonkint összejött barátnőivel felolvassanak belőle: az a tudományos könyv nem lehet olyan értelmetlenül írva, hogy a tudósok ne foghatnák fel tartalmát. A meg nem értés, vagy félreértés tehát szándékolt, hogy így az ellenök tanuskodó argumentumokat ignorálják.

Értekezése 24. l. ezt írja H. úr: «Az Anonymus *moger*-t ír. Ez hibás írásmód, kiált fel Vámbéry, mert a magyar nyelv hangrendszere magyar, magyar-t követel. Az Anonymus írásmódja nem hibás, de V. nyelvtudománya hibás. A Temetési beszédben ott áll: halál-*nek*, világ-*bele*, pukul-*nek*; ma is némely vidéken villá-*vel* hányják a szénát. Habár tehát a *moger* szónak *er* tagját képzőnek vennők is, az Anonymus írását nem lehetne hibásnak mondani.»

— V. nyelvtudománya nem hibás, hanem H. úr felfogása a hibás. Mert V.-nak nem az *o—e* vocalisoknak egy szóban való írása ellen van kifogása, hanem a *g* ellen, mely *gy*-nek olvasandó; mert hiszen azt igyekeznek bizonyítani, hogy nemzeti nevünk «majar»-ból lett a *j*-nek lágy dentalissal való sűrűdése, vagy erősödése által (*j—dj—gy*). A *moger*-ről ugyanis ezt írja: «A magy. krónikások közül Anonymusra utalunk, kinek *moger*-je szerintünk a már akkor is magyar-nak hangzott szónak rossz átírása ... mivel a *gy = dj magyar kettős mássalhangzó csak bajosan írható át görög vagy latin betűkkel*. Így vagyunk a későbbi krónikások *moger*-jával is, kik bizonyára magyar-t akartak írni csak hogy nem volt módjukban, de még a XII., XIII. és XIV. századokbeli egyéb okmányokban is következetesen *g helyettesíti a gy hangot*, pl. Nagasu = Nagyaszó, Nagto = Nagyító, Gumulcheus = Gyümölcsös, Garmat = Gyarmat stb.»¹⁾ Látjuk, hogy H. úr még azt is kiérti V. művéből, a mi nincs benne; ő maga csinál hibát V. munkájában s ezen maga csinálta hibáért V.-t vádolja. Egyszer azt sem érti meg, a mi meg van V.-nál, máskor meg azt is érti, a mi nincs meg. Ha akarom fehér, ha akarom fekete.

A legszebb *confusio* pedig a következő. V. azt írja (170. l.), hogy «a persza műveltségi szók a magyarba nem török közbenjárással, hanem a *persákkal való egyenes közlekedés útján kerültek ... ezzel a mi nézetünkkel*» a finn-ugor elmélet védői homlok-egyenest ellenkezni fognak, «mert ez nagyot változtatna földrajzi és történelmi hypothesiseiken s mert ily föltevés mellett a magyarok régi hazáját sokkal inkább délre, körülbelül egészen a mai orenburgi kormányzóság határaihoz kellene helyezni» (t. i. a finnistáknak, ha a persákkal való közvetlen érintkezést elfogadnák). És a *baškir* szó magyarozatánál (130. l.): «a *baškir* elnevezés alatt tehát a pusztá legfelső szélén lakó törökök értendők, tulajdonképpen az utolsó telivér törökök ez irányban (t. i. azért «utolsó telivér törökök»), minthogy a *töszomazáságukban* élt magyarok ... finn-ugor elemekkel nagy mértékben vegyültek össze». H. úr e két passust kombinálván, azaz confundálván, a következő felfogáshoz jut: «V. a persa kulturszókból azt süti ki (a *stylus elegantíája!*) a 407. lapon, hogy a magyarok őshazáját nem ott kell keresni, a hol a finn-ugor elmélet keresi, hanem sokkal déliebben, körülbelül egé-

¹⁾Vámbéry, a magyarok eredete, 200. l.

szen a mai Orenburg-kormányzóság határainál. . . . Mit teszen az : a magyarok őshazáját «egészen a mai Orenburg-kormányzóság határaihoz kell helyezni? . . . ugyan mely határaihoz, északi, keleti vagy déli és nyugoti határaihoz? . . . mintegy Szerbiát Pozsonyon túl, vagy Belgrádon túl keressük-e?» Itt V. könyvének 130. s 131. lapjáról a fentebb már közöltük sorokat idézván és a «tőszomszédság» kifejezés elé az «északi» fogalmat erőszakolván (tehát így V.-nál: «minthogy az északi tőszomszédságukban élt magyarok» lenne) ezt következteti: «az Orenburg-kormányzóság északkeleti határaihoz közel kell ezeknek őshazáját keresni. Ugyde a finnisták között csak én kerestem eddigelé a magyarok őshazáját s én épen oda helyezem, a hova Vámbéry.»¹⁾ Ezzel meg van a magyarázat félremagyarázása. — Először is V. a persa culturszókról beszéltében azt mondja, hogy ha a finnisták elfogadnák a persákkal való közvetlen érintkezésünket, akkor ez nagyot változtatna földrajzi hypothesisükön, mert a magyarok őshazáját az 56°—67° szélességi fokok között fekvő Jugriától sokkal inkább délre, az orenburgi kormányzóság határaihoz kellene helyezniök; még pedig nem az északkeleti határt értette V., mert ha ide kellene helyezniök a finnistáknak, ez nem változtatna földrajzi hypothesisükön. mivel ez a hely nem esne sokkal inkább délre, hanem ez ugyanaz a Jugria volna, a hova a persákkal való közvetlen érintkezés elismerése nélkül helyezték őshazánkat. Továbbá, ha H. úr azzal akart tisztába jönni, hogy hova helyezi V. az ázsiai Magyarországot, miért kellett a *baškir* névre és a persa culturszókra vonatkozó helyeket eltorzítani s miért nem a maga helyén kereste ennek hova helyezését, a midőn V. a historikusok tanúskodása után ezt meghatározza. Így az arab kútfők tárgyalásában írja, hogy az Ibn Dasztafele jelentés a magyarokat «nem ősi székhelyökön, a Volga s Ural között, hanem . . . második hazájukban» találja.²⁾ Az Anonymus tanúskodásáról pedig így nyilatkozik: «A Névtelen a magyarok hazáját Attila előtt ugyan nem ismerte, de igenis ismerte a hetumogerek, vagyis a magyarok hét vezérének ősi székhelyét . . . mert a nagy sivatag az *Etil* folyó előtt, világosan az *utóbbi folyó és az Ural közötti területre mutat.*»³⁾ Végre Kézai geographiai leírásá-

¹⁾ Ugor v. tör. a magyar nemzet? 35. l.

²⁾ A magyarok eredete, 135. l.

³⁾ U. o. 168.

nál: «nem férhet kétség ahhoz, hogy oly folyó, mely pusztá erdő-kön, mocsárokon és havasokon (?) húzódik végig (t. i. a Togora) és végül Hyrkánia felé kanyarodik, mely néven az ó-korban Kharizm pusztáját és országát ismerték, sem az Északi tengerbe nem szakadhat, sem pedig alatta az Irtist érteni nem lehet. Bárhonnan származzék a Togora név, az csak az *Uralt* (Jajik) jelölheti és e kifejezésben «mare aquilonis» hajlandók lennénk nem az Északi tengert, hanem e *Kaspi (hyrkániai) tenger északi partját* fölismerni, hova tudvalevőleg az *Ural és a Volga* ömlik... A Bessi és Cumani albi-vel szomszédos nyugati határt már könnyebben felderíthetjük, mert az utóbbiak alatt tényleg azon kúnok értendők, kik a XII., XIII. század első felében a *Volga és Don* között laktak.»¹⁾ Ezek szerint tehát V. a magyarok őshazáját a Volga és Ural alsó folyása közé és így az orenburgi kormányzóság délnyugoti határához helyezi, nem pedig az észak-keletihez; hiszen a persa kulturszók-nál is azt mondja, hogy a finnisták földrajzi meghatározásától, a Jugriától «sokkal inkább délre»; mert a magyarok a persákkal közvetlen érintkeztek; míg az 56°—67° szélességi fokok között, az Ob, Szoszva és Tavda mellett époly kevéssé érintkezhetek volna közvetlenül a persákkal, a mily kevéssé érintkezhetünk mai hazánkban a lappokkal (minthogy a distantiak azonosak).

Munkácsi szintén a Mester nyomdokán halad a meg nem értésben, mi által ő is a maga csinálta absurdumot V.-nak tulajdonítja. «Arra kívánunk rámutatni — írja — minő ellenmondásokhoz vezet V.-nak azon egy módszertelensége (t. i. hogy nem subjectiv módszere van), melyet különösen Budenz ellen írott kritikájának két első fejezetében találunk s mely abban áll, hogy V. mind az ugor, mind a tör. nyelvcsoportokból felhozott egyeztetéseket egyaránt helyeselhetőknek tartja.» Ezt azután úgy illusztrálja, hogy V. szerint a *szív*-nek eredeti alakja (ugor etymologia szerint) *s;l;m;* is, meg (a tör. etym. szerint) *seg* is, a *haj*-é *s,g,* is, meg *k,t* is, a *jó*-é *j,m,* is, meg *j,k* is volt; «a mi pedig nyelvészeti absurdum; mert ha egyikből származik a mai magy. alak, a másikkól nem származhatik.»²⁾ De V. nem azt mondja, hogy egyazon magy. szó a Budenz által kiokoskodott ugor ősalakból is, mert török alakból is származott. Ő szerinte az I. kategóriába osztott

¹⁾ A magyarok eredete, 177, 178. l.

²⁾ Nyelvőr, 1882. 559. l.

magyar szók olyanok, hogy ezeknek, a magyar, ugor és török nyelvek altaji egységénél fogva, mind az ugarságban, mind a törökségben meg vannak a testvéreik (mert az altáji anya-nyelv gyermekei) s csak az határozandó meg, hogy az ugor, vagy a török testvérekhez hasonlóbbak-e? Ezen magy. szók analogonjainak keresése tehát «mind a finn-ugor, mind a török-tatár nyelvekben, az összes ural-altáji nyelvkincsben levő közösségi szellemnél fogva helyeseltetők»; mert ezek olyan szók, «melyekben a hangtani, vagy fogalmi tekintetben közelebbi, vagy távolabbi rokonsági fok meghatározása nem könnyű dolog, de a hol mind a két rész felé hajló rokonság tényét alig lehet kétségbe vonni.»¹⁾ Tehát az a kérdés, hogy az illető magy. szóknak milyen volt az altáji ősalakja, nem pedig a Budenz csinálta «ugor-alapalak». — Szinnyei csak ezen I. kategóriába sorozott szókat kritizálta, vagyis azokat, melyekről maga V. is azt mondja, hogy ezeknek az ugor v. török részhez közelebb volt a kérdéses (s ezek közül is sokat helyeselt Sz.); ellenben a III. kategóriáról, a specialis török-magyar szókincsről egy árva hangot sem szólt. Ez a kritika meg annyi, mint semmi.

Néhány sorral alább megint talál olyant V. könyvében, — a mit maga (t. i. Munkácsy) csinált. «Tanulságosak V. módszerére nézve az ő önkénytelen szócsaládosításai is, melyek t. i. akként számszámznak (hogy M. megcsinálja őket), hogy V. ugyanazon török szóval több magy. szót egyeztet,²⁾ ilyen . . . oldal, gyanánt: tör. jan (540. 236. l.)»³⁾ Azt fogja V.-ra, hogy az oldalt és gyanánt-ot hangalakjában s jelentésében eredetileg azonosnak tartja. Nem elég, hogy a saját használatukra (az ugor-magy. rokonság bizonyítására) készítenek adatokat, hanem még V.-nak is csinálnak — a nem használhatása. A Munkácsy idézte 236. l. ez áll: «gyanánt janinda»⁴⁾ (= módjára, jan = mód-tól). Az 540. l. pedig az oldal szó alatt: «t. t. jandak, jandaj = (oldalához) mellé álló; a jan, jan-tól (ol-

¹⁾ A magy. eredete, 243.

²⁾ Itt M. téved, mert nem V., hanem Budenz szokott ugyanazon ugor szóval több magy. szót egyeztetni; ilyenek: *guggol, csökken* lapp = *ökka-, cökquete; ajtó, vég* = *zürj. vom, votj. im*; továbbá *dőlni, csökken* = *čer. šind. šinž*. Így aztán a *guggol* — *csökken* — *dől* valamint az *ajtó* és *vég* eredetileg azonosok!

³⁾ Nyelvőr 1882, 560. l.

⁴⁾ Mert a janinda csak sajtóhiba.

dal). — A miből látjuk, hogy V. az *oldal*-t és *gyanánt*-ot nem tartja egy eredetűnek (ilyent csak az tehet, a ki koldúst, hullámot, kieset, kezdést azonosnak veszi!); s ámbár a törökben e két szócsalád alakilag hasonló, mégis egészen más a *jang, jañ, jon* (út-mód, szokás) és más a *jak, jañ, jan* (oldal, közelség). Az alaki hasonlóság, de különböző eredetre nézve v. ö. *at* (ló) és *at* (név), *jüz* (arcz), *jüz* (száz) és *jüz-* (úszni), *il* (év) és *il* (nép); magyarban *ár* (pretium) és *ár* (Fluth), *ér* (vena) és *ér* (valet) stb.

A magy. nemzet nem-ugor eredetének bebizonyítása ellen való törekvés másik módja — mint már említünk — az, hogy megtagadják a török eredet mellett tanúskodó tények létezését, vagy olyan alakban létezését, a hogyan V. felhozza őket. Ez a *tactica* nagyon természetes következménye az a-priori tételnek, a magyarok ugarságába vetett eleve való hitnek; mert hiszen a tényeken nem lehet kifogni, s így a sarokba szorult subjectivista csak annyit tehet saját védelmere, hogy megtagadja azok létezését. Ez pedig a positiv tudománynak, az igazságnak legkisebbet sem árt.

V. a magyar *óta, öte* névutót a tör. *öte*-vel egyezteti.¹⁾ H. úr tiltakozik ezen egyeztetés ellen; mert ő szerinte a tör. *öte* »jelentése más, mert *túl*-t tesz, p. o. Konstantinápolyban ezt mondják: *öte jaka* = tulsó part, evvel az ázsiai partot értvén.«²⁾ Igen ám, de a khivai, bokharai és khokandi kánságokban meg azt mondják: *bir ajdîn öte*, értvén alatta, hogy egy hónap *óta*. Az *öte* jelentése a *čagatajban*: elmúlt, múlva, *óta*; az osmanliban: túl, átalellenben és mult. De »hogy a szó eredetét megértsük, hogy értelmével tisztába jöjjünk« (mint a turkomán költő énekli), lássuk a tényeket. Ujg., *čag. öt-* = mellette, v. előtte elmenni; alt., *kojb. öt-* = keresztül-, átmenni; kaz. *üt-* = átmenni, v. mellette elmenni. Ebből most már a gerund. *continuitatis* *čag. öte* = (előtte) elmenve, elhaladva, elmúlva (v. ö. magy. múlni — múlva); *bir ajdîn öte* = 2 hónaptól elhaladva, 2 h.-tól elmúlva = 2 hónap *óta*; osm. *öte* = át-

¹⁾ A tör. *öte* jelentésének illusztrálásául fölemlítem azt, hogy Budenz (M. Ug. Ö. Sz. 739—743. l.) az *óta, olta* és *által, át* névutókat egy eredetűnek tartja, s mindkettőt az ostj. *ulti, ütta* (über, durch, grade gegenüber), vog. *ulte, ult, aln, álu* (trans, durch, über, nach) postpositiókkal egyezteti.

²⁾ Ugor v. török a magy. nemzet? 25. l.

menve, által haladva, aztán a mi által van: túl, átalellenben; *kaz. ütá* (= öte) = átmenve, által, át; másrészt: *üt-kän aj* = a mult hónap. Tehát az *öte* térre vonatkozólag: által, túl; időre vonatkozva: *mulva, óta*. Az által — túl — *mulva, óta* viszonyára nézve v. ö. *kojb. az-* (überschreiten, hinübergehen, vorübergehen) igéből *azira* = által és *mulva* (tagni *azira* bargain = er ging über den Berg; gyilni *azira* kilerben = über ein Jahr werde ich kommen); továbbá a német *über* is: (valamin) által, (valamin) túl és *mulva*: über die Mauern springen, über dem Flusse és über ein Jahr.

Szinnyei — és akadémiai felolvasásában Budenz¹⁾ — azt mondja, hogy V. a török szókat némileg másított alakban hozza föl, hogy így a magyar szókkal jobban egyezhessenek; vagyis a török szóknak olyan alakját is fölemlíti, a melyenről ő nekik nincs tudomásuk, minthogy — Szinnyei comicus kifejezése szerint — «a szótárakban nem sikerült fölfedezni». Rossz Columbus lett volna belőlük.

Tehát az a vád, hogy Vámbéry «a szavak hangalakján gyakran holmi apró változtatásokat enged meg magának». A mi pedig «határozottan elítélendő, mert ellenkezik a tudomány moráljával». ²⁾ Óh beh erkölcstelen rossz ember az a Vámbéry! Ellenben «nézzen bárki utána Budenz minden legapróbb adatának az illető forrásokban: a tények elferdítésének soha mákszemnyi nyomát sem fogja találni. Ezért tűzbe merem tenni a kezemet». ³⁾ Szent isten! még mindig találkozik egy-egy Mucius Scævola! Én már azt hittem, hogy kihaltak a római erények!

Tökéletesen megegyezem abban, hogy a tényleg ferdítve adott összehasonlítás ellenkezik a tudomány moráljával; — minél fogva csak egy pár pillantást vetek Hunfalvy Ethnographiájába és Budenz összehasonlító szótárába.

Hunfalvy szerint (230. l.) a magy. *varjú, varnyú* szó analogonja osztj. *vorínga*; Budenz azonban jónak látta még rokonabbnak feltüntetni és így keletkezett az osztj. *varňaj* (556. l.). — Az *úr* szó osztj. testvére H. szerint (231. l.) *jor* és *uort*; B. azonban úgy találta (867. l.), hogy közelebb áll az *úr*-hoz, ha az osztjákok is *úr*-nak, v. *úrt*-nak ejtik. — Az *anya* analogonja H. szerint (230.)

¹⁾ Mult év ápril 9-ikén.

²⁾ Phil. Közl. 235.

³⁾ U. o. 214.

vog. *angve*, a mit B. (745.) az *angu* alakban is jónak tart, mert talán rokonabb az anya-hoz. — Megfordítva: az *Ügy* (Fekete-Ügy) testvérei az ugarságban H. szerint (385.) *ujty* és *üty*, míg B. (591.) csak *ujty* (vog. *uit*), de nem *üty* alakot ismer. Persze, hogy az *üty* közelebb áll az *ügy*-hez, mint az *ujty*. — Az *angy* B.-nél (746.) *añe*, *uñe*; de H. úr gondolta, ha a m. ángy-ban nincs *e*, minek volna az a vog. szóban is és így *ui*-ra rövidítette. — B. úgy tudja, hogy a *nyél* (manubrium) = vog. *näll* (410. l.); de miért ne csinálhatna ebből H. (232.), a magy. *nyél* teljes hasonlósága érdekében, *näl* (nyel) alakot? — A *szér* ugor testvére B. szerint (293.) vog. *sir*, *šir*; egy betűcsere nem a világ! gondolta H. úr (232.), *ser*-nek is (olv. szer) mondhatják a vogulok, éppen mint a magyarok. Stb. Most már hol az igazság? Én nem voltam sem a vogulok, sem az osztjások között, s így nem tudom, melyik alakot használják valóban; de azt tudom, hogy — éppen az ugor-magy. theoria hiveinek szavai után — az egyiknek csinált alaknak kell lennie.

Erre azt feleli az ugor-magyar theoria, hogy a dolog nem így áll, itt nincsen csalás: mert tudnom kellene, hogy valamint a magy. nyelvnek egy ugyanazon dialectusában, akarom mondani: egy u. a. helységben is ugyanazon szót ejthetik ki két, talán néha három alakban, sőt egy ember is ugyanazon szót néha egy-, néha másféleképpen mondja; úgy van ez az ugarság terén az egyes nyelvekben, sőt egyes dialectusokban is. És aztán idéznek példákat arra, hogy ugyanazon magy. dialectusban, vagy u. a. helységben egy bizonyos szó nem mindig ugyanazon hangalakban ejtetik ki, mint: *vagyon* — *vagyom* (Habe), *unoka* — *onoka*, *nemes* — *nömös*, *hirtelen* — *hörtelen*, *ászló* — *zászló*, *buta* — *butú*, *gamó* — *kamó* — *kampó* — *gampó*, *térd* — *térgy*, *kajabal* — *kiabál*, *itthon* — *itthol*, *néhun* — *néhutt*, *mogyorú* — *magyarú*, *kanál* — *kalán* stb. Ezekből tehát megláthatom, hogy a vogulok az ángyot *añe*, *uñe* és *uñ*, a nyelet *näll* és *nül*, az osztjások a varjút *roringa* és *varñaj*, az urat *uort* és *úr* alakban is mondják; minél fogva rágalom az én beszédem, hogy fictiv alakokat használnak az egyeztetésnél. Én szintén így nyilatkozván róluk és az imént felhozott tényekre hivatkozván, bátorodom becses figyelmöket a török dialectusokra terelni. Mert a törökségre vonatkozó kútforrásokból láthatjuk, hogy *egy ugyanazon dialectusban, vagy a gyűjtők által közölt ugyanazon textusban bizonyos szók nemcsak egyféleképpen mondatnak ki*. A források, melyekből meríték, nincsenek eldugva, hanem — mint Szinnyei

mondja — «mind megvannak nyilvános könyvtárainkban s legnagyobb részük minden ugor-nyelvész magán-könyvtárában is». Ha így áll a dolog, akkor az ugor-nyelvészek jártasak lehetnek az idezendő dialectusokat tárgyaló művekben; lássunk tehát példákat.

Ujgurban: eng—ing (magas, igen), evek—evik (gyors), enč—inč (nyugalom), nedek—netük (mint), nenük—nelük (miféle), kojak—tajak (pánczél). — *Čagatajban*: terki—serki (asztal), es—us (ész), ij—is (szag), ova—oba (ház). *Turkmánban*: biz—bez (nos), ul—ol (ő), aning—oniñ (övé), sizing—seziñ (tietek), barijorum — barijorum — barijarum (megyek), išek — ešek (szamár), tilki — tilkü (róka), turmak — durmak (állani), tejmek — dejmek (érni), tüšmek — düšmek (esni). — *Osmanliban*: hangf — kangf (melyik), hanf — kanf (hol), aga — a'a (úr), agiz — a'iz (száj), döğüş — döjüş (verekedés), döjmek — dövme (verni), komšu — koñšu (szomszéd), kaušmak — kavušmak (találkozni).

Kazániban: jözek — jözök (gyűrű), jort — šort (gazdaság), jumači — jumači (hizelgő), sluir — sauir (szórni), selek — selket (rázni), sejdek — sidek (húgy), tabiš — tauiš (találás), igil — ejel (hajol), čik — čit (szél, határ), čalka — čajpa — čajka (himbál), isert — ečert (részegít). — *Nogaiban*: men — ben (én), benim — benim (enyim) stb.

Altaiban: ir — ür (fonni), öš — öč (anfeinden), külqaz — külqad — külqan (átváltozás), stb. *Kirgizben*: tomul — čomul (fürdeni), salbangda — žalbangda (csüngeni), žangliz — žalžiz (egyedül), žüs — dūs (100), elü — ölü (50), sizding — sizning (tietek), mına — muna — mınau — munau (ime, emez), sondaj — osondaj (olyan). *Kojbalban*: bes — beš (5), jegä — negä (ángy) stb. *Karagaszbán* đaj — faj (nyár), tüñnük — düñnük (kémény), kulun — hulun (csikó), köpük — köfük (hab), küm — höm (elásni). *Sagajban*: kiste — kiste (nyeríteni), ebi — öbü (ház), saqa — sägä — sä — sä (neked), mā — mā (nekem), aning — ang (övé), toqus — toqis — toqiz (9), ottis — ottus (30), üš — üs (3), üžün — üčün — üžün (érett, végett), bile — püle — mine — mınang (-val, vel), tegür — tegri (Himmel), küs — küč (erő), karandas — karındas (testvér), čügän — čügön — tyügen (zabola), ede — idi (így) stb.

E tényekből tehát az a tanulság, hogy nem csak az a szókinés létezik a törökségben, a mi Zenker (a finnisták védszentje) és Budagov szótárában van; és sem Vámbéry nem tehet arról, hogy a török szók nagy részét «nem sikerül fölfedezniök» Zenker-

ben, sem a törökök nem igen iparkodnak arra, hogy a finnisták képzelménye szerint ejtsék ki szavaikat. A subjectivista hite az, hogy a mit ő nem ismer, az nem létezik. Sajnálatra méltó tévedés! Azért, hogy a *imajl* (mell, csöcs), *manas* (die Sage, monda, mondas), *pajkasi* (játészó, enyelgő, pajkos), *bakaj* (pata, köröm), *saula* (szólani), *özön* (akkan = özön-folyó, özön-viz), *bulan* (Eleenthier), *bügölok* (bögöly), *min* (bűn, Sünde, Verbrechen), *kaling* (kelengye), *ürün* (örül), *üt* (út), *salak*, *salbang* (szalag és sallang) *kud* (csillag, régi m. hügy) stb. stb. szók nincsenek meg Zenkernél és így az ugor nyelvészek nem is ismerik ezeket: azért ezen török szók nem léteznek-e? Ha ezen föltételtől függene a török nyelvkincs gazdagsága, akkor bizony nagyon szegény volna.

De nemcsak a tények elferdítése «ellenkezik a tudomány moráljával», hanem még egyéb is. Budenz úr nemcsak azt vallja be, hogy Szótára végén nem olyan nézetben van, mint a kezdetén, hanem azt is megmondja, hogy bizony ő maga sem hiszi minden állítását és tudja is, hogy mik nem úgy vannak, a mint írta, de azért ezeket nem mondja meg, nem javítja ki, hanem tessék elhinni mindent, a mint megírta (l. Szótára IX, l.). Tehát ő maga beismeri, hogy nem igaz, a mit írt, de mégis igaz gyanánt tukmálja az olvasóra. Hol van itt a «tudomány morálja»? Milyen kereskedő az, a ki tudva rossz portékát árul jó gyanánt? Ha ez az ugor népek hite szerint morál, akkor már ezen egy ok miatt sem vagyunk rokonaik, mert a magy. ember ilyent nem tart moralis dolognak

4.

Az ugor-magy. theoria gnoseologiai elve az levén, hogy csak a subjectivismus a jogosult philosophiai álláspont, csak a subjectiv módszer, a deductio vezethet az igazsághoz: ezért a positivismust, az objectiv módszerrel való kutatást teljesen elhibázott törekvésnek tartják és az olyan kutatókat, a kik inductióval gyűjtött positiv adatokból, a tényekből meritik ismereteiket, szerencsétlen tévelygőknek, tudatlanoknak tekintik. Minél fogva az a tudós, a ki az objectivismus, a positiv philosophia szellemében bizonyít, az egyáltalában nem tudhatja, hogy mi a valódi igazság, hogy milyen és hogyan keletkezik a tudomány; állításai csak a tudatlanság jelei, mert csak a subjectiv tudós ismerhet valamit, csak ez tudja, hogy mi hogyan van. Más felfogás, más bizonyítás: tudatlanság; a ki

mást állít, mint a subjectivista, az tudatlan. S így a magy. nemzet eredetének kérdésében, illetőleg megoldásában csak az ugor-magy. theoria bizonyítása, ennek felfogása a dologról, lehet helyes és igazán tudományos; míg a török-magy. elmélet minden állítása sajnálatra méltó tévedés, a dolgok nem ismerése.

Vessünk most néhány pillantást az ugor-magy. theoria ezen pontjára; lássuk a valóban tudományos felfogást és azt a magas álláspontot, a melyen e theoria hívei állanak, a honnan mindent jobban megítélhetnek, mint a tapasztalat körében tengődő positivisták.

Hunfalvy úr a *két* és *kettő* használatának a vogul formákéval való egyezését így bizonyítja. «*Két* (vog. kit, finn kaht) jelző, azért mondjuk: *két* ember, *két* tudós; *kettő* (vog. kiti, déli vog. kitag) nem jelző, hanem képzős szó, azért nem mondhatjuk: *kettő* ember, *kettő* tudós.»¹⁾ Tehát a *kettő* alak azért nem jelző, mert képzős szó, mivel a képzős szó nem lehet jelző! Az objectivista nyelvész, a ki inductio útján, az élő nyelvből vett adatokból szereti meríteni ismeretét és állításait, bizonyára azon eredményhez jut, hogy a képzős szó is szokott jelzőül használtatni. Minthogy így beszélnek: családos ember, úri nép, hatalmas király, nagy fejű gyermek, piczike teremtés stb. ezen, a tapasztalatból vett adatokból azt állapítja meg, hogy jelzőül használnak képzős szót. Ámde a subjectivista azt deducálja valamely a priori tételből, hogy ez helytelen; a gyakorlati életben nyilatkozó tények hibásak, mert hiszen nem szabad volna képzős szót jelzőnek használni, és így a nyelvet beszélő nép tudatlan. Mi azonban ne maradjunk tudatlanok, hanem okuljunk az igazi tudomány harcosaitól, vessük el azt a régi, sze-rencsétlen rögeszménket, hogy helyesen mondunk képzős szót főnév előtt.

Munkácsi is magasan áll a subjectiv philosophia fényes felhőjében, messze tőlünk, kik a durva föld rögeihez tapadva, érzelmeink tanúskodásában bizunk és a tények szerint idomítjuk gondolatainkat. De ő benne mégis van egy szemernyi kegy; mert az objectivista működésének is juttat irgalomból valami kis számbavehetőséget. Az ő ítélete így hangzik: «mi korántsem vonjuk kétségbe (mily nemes szív!) azon nagyon érdemeket, melyek V.-t, mint a keleti törökség első irodalmi és nyelvi megismertetőjét ille-

¹⁾ Ugor v. tör.-tat. a magy. nemzet? 20. l.

tik; sőt (uram, ez már tulságos kegy!) arról is meg vagyunk győződve, hogy különösen a ágataj és osmanli nyelvek gyakorlati ismeretét kevés európai tudós sajátította úgy el, mint ő. De (már elég a dicsőségből) még mindez *nem összehasonlító nyelvészeti apparatus.*¹⁾ Tehát megengedi, hogy V. érti a ágatajt és osmanlit s mint amannak ismertetője érdemet is szerzett. Mily nemes leereszkedés! Nagyon szépen köszöni V. ezt a ritka elismerést. Hiszen ő neki egész életében úgy is az volt az ambíciója, hogy fáradhatatlan munkássága következtében, vajha Munkácsy az érdemnek csak legkisebb részére is méltatná; s most, midőn az ige testté lőn, nem is törődik már azzal, hogy a «külföldi nagy tudósok» hogyan ítélték meg az ő tudományos értékét, ezek méltánylására mit sem ad s egyebet sem tesz, csak e várva-várt elismertetésben büszkélkedik s ezt még egyszer és ezerszer nagyon szépen köszöni. Tudja ő azt nagyon jól, hogy a búvárnak, a ki a tenger fenekéről felhozza a gyöngyöt és a tudomány zarándokának, a ki a kincsekért elmegy a messze veszélyes bányákba, csak nagyon kevés érdeme van a kereskedőhöz képest, a ki a gyöngyöt elárúsítja és a subjectív szoba-tudóshoz képest, a ki szótárakból vad elméleteket okoskodik ki.

Nunc venio ad fortissimum virum. Fortissimus-nak nevezem Szinnyeit 1. azon okból, mert ő az a férfiú, a ki a saját theoriájok alapját legerősebben megingatta — védelmével, ő levén az ugor-magy. theoria legderekkab sirásója; 2. mert ámbár önmaga beismeri, hogy «együgyű vélekedései» vannak, — hogy «véges elméjével bizonyos dolgokat nem tud felfogni» s — hogy «csekélyli erejét az olyan nagy munkához», mint V. megkritizálása: mégis ő itéli el leginkább a tényeken alapuló ismeret értékét s ő nyilvánítja legjobban, hogy a török-magy. elmélet és a turkologia színvonala fölött milyen magasan áll.

Én Sz. úrnak ugor nyelvtudományát elismerem, tehát itt csak *mint turkologus* érdekel; kizárólag ezen oldaláról fogom tekinteni. — V.-nak hasonlításai ellen írott kritikájából csak a legnevezetesebb, legjellemzőbb eseteket fogom felhozni; teszem pedig ezt az érdeklődő olvasó iránti emberszeretetből; mert nem akarom elkövetni rajta azt a martyromságot, hogy a már egyszer olvasott ellenvetéseit Sz.-nek, újra föllevenítsem emlékezetében és így a

¹⁾ M. Nyelvőr, 1882. 555. l.

lélek ellen indított inquisitio borzasztó jeleneteit hozzam színre. Nem; ezt nem teszem; a humanus cél menteni fogja mellőzéseitemet.

Constantinus Porphyrogenitusnál az első magyar vezér neve: *Szalmutzész*, a mely név V. magyarázata szerint: török *salmači* = hurokvető (v. ö. kirg. kuruk=lazzó, hurok-tól: kurukši = paritvány, és ok = ijból, okél = ijász). Ezt a magyarázatot Sz. kigúnyolja és azt mondja: «*kissé különösnek tűnik föl, hogy ily névvel tisztelték meg a mi őseink fővezérüket*». ¹⁾ De az még különösebbnek tűnik föl, hogy Sz., nem ismervén Keletnek társadalmi viszonyait, a keletiek észjárását és specialiter a törökségnel használatos nevek mivoltát, természetét, mégis ő akarja megítélni, hogy ilyenféle nevek lehetett-e a török eredetű magyaroknak. Ugyan micsoda megátalkodott gondolat is volt az V.-tól, hogy olyan dologról írjon, a miben ő valódi mester; hiszen Sz. példájából megtanulhatná, hogy olyan dologról kell írni az embernek, a mihez egy csöppet sem ért! Sz. szerint az nagyon inæstheticus dolog, hogy a magy. vezér neve «hurokvető» lett volna; ilyen neve csak nem lehetett! Hát a Kaban baj, Dönön baj, Kunan baj; Bota kán, Sasik Kara alip kirgiz és a Puga-Deke, Kir Sürgü, Oj Sürgü stb. sagaj nevekhez mit szól Sz., ha tudja, hogy a kaban: vadkan, dönön: négy éves ló, kunan: három éves ló, bota: teve csikaja, sasik kara: бүдös fekete, puga deke: bika-bak, kir sürgü: a hegy csordája, oj sürgü: a völgy csordája?! Sőt olyanok is vannak, mint a turkomán Bokli (bok = merda), Sičmas (qui non cacat)! És ezek a törökök nem szégyenlik így nevezni főembereiket! Sz. megkivánná tőlük, hogy olvasgassák az Európában megjelenő «Illemtan»-okat.

Az *Arpadisz* (Árpád) V. szerint annyit jelent mint jós, pap, álomfejtő (a tör. arba, arbaj igének præterituma; ugyanebből arbag = varázsmondóka). Sz. ezt sem fogadja el. «Ezen magyarázat ellen két kifogás tehető: először, a történelemben tudtommal (Sz. úr mindentudó?) sehol sincs említés téve arról, hogy Árpád vezér álmokat fejtett volna; másodszer nehézséget okoz a szó alakja. Különös (megint különös!) ugyanis a præteritum névként használva». ²⁾ E névmagyarázat elfogadhatásának első akadályá tehát az, hogy Árpád tényleg nem volt jós, pap; már pedig vala-

¹⁾ Phil. Közl. 66. 1.

²⁾ Phil. Közl. 66. 1.

mely név csak úgy alkalmazható valakire, ha azon tulajdonsággal bír, vagy olyan foglalkozású, a mi a névben ki van fejezve. Kérdem Sz. urat, hogy ha hall valami Szabó nevű emberről, rögtön szalad-e hozzá, hogy salon-kabátot csináltasson vele? Hogyha emlitenek Borbélyt, bemegy-e hozzá megborotválkozni? A Huszár nevű ismerőst nem tudja-e másképen képzelni, mint csak lóháton, karddal és sarkantyús csizmával? A Siró-t, a Vig-at azért nevezik így, mert amaz mindig sir, emez meg mindig nevet? Az Arany, vagy Vas nevű tényleg aranyból és vasból van-e? A Sós, Édes azért ilyen nevű, mert sós meg édes az izök? Bizonyára nem. A Szabónak, Borbélynak, Huszárnak stb. őse lehetett szabó, borbély, huszár, valamint egyéb nevűek őseit is elnevezhették ilyen vagy olyan tulajdonságaikról, de ebből nem következik, hogy a mostani ezen neveket viselők is épen olyan tulajdonságúak, vagy foglalkozásúak legyenek. A név tehát általában nem fejezi ki az illetőnek attributumát. Árpád lehetett egy papi, jósi család sarjadéka s ha nincs egyenesen följegyezve, hogy miért kapta e nevet, ez a körülmény még nem lehet argumentum arra nézve, hogy a neve nem ilyen jelentésű. — De Sz. úr tudja, hogy ezt nem jelentheti, valamint tudja azt is, hogy a tulajdonnevek nem alakulhatnak így, mint arpadí. Ő ezt a priori, subjective tudja, mi meg tapasztalatból, a törökségben nyilvánuló tényekből tudjuk, hogy igenis a nevek nagy része (a melyek valami foglalkozásút, valamit cselekvőt jelentenek) a praeteritum alakjában használtatik; pl. kirgiz *Tiläü Berdi* (a kivánságot-megadta; *ber-* adni, praeterituma), *Bajdi* (a meggazdagodott, *bajmak* igétől), *Bektogdi* (a bég szülte), *Turdu Bek* (az állhatatos, a ki megállott); turkomán: *Uraz Berdi* (az isten adta), *Turdi beg*; ujgur. *Aj-Toldi* (a hold telte), *Kün-Togdi* (a nap feljött) stb. Ilyen a magy. *Turdi* (Csepelszigeten II. Béla vinczellérje), a mely névnek ellenkezője *Turmaz* (a ki nem állhatatos).¹⁾ V. azért magyarázta így az Árpád nevet, mert tudta, hogy mind a jelentés, mind az alak tekintetében egészen megegyezik a török népeknél használatos tulajdonnevekkel. De Sz. azt érezte magában, hogy ő jobban tudja e magyarázat helyes v. helytelen voltát, minthogy — nem ismeri a török neveket. Én elhiszem, hogy az ilyen név Sz.-nek «különös», de sem V.-nak, sem a törököknek legkevésbé sem

¹⁾ Gyárfás, A jászok nyelv és nemz. 60.

különös. Ha pedig olyan igen «különös» ő neki, akkor ne akarjon többet tudni e dologban, mint magok a törökök.

A *Jutotzasz* (Árpád 3-dik fia) nevet V. úgy magyarázza, hogy ez *jutaci* és «megsemmisítő, elpusztító» jelentésű, a tör. *jutmak* igétől. Sz. ismét jobban tud töröktől, mint V. és a törökök, mert azt mondja, hogy e *jutmak* nem azt jelenti: megsemmisít, elpusztít, elront. A turkolognak mit sem lehet adni Sz. privat passiojára; ha az ujjurban: *jutmak* = elhasznál, megsemmisít, *juti*, *jutuk* = Verderben, Vernichtung, Ruine s a čagatajban *jutmak* = elpusztít, megsemmisít (*joymak*, kirk. *šojmak* = megsemmisít): e tényleg meglevő adatra lehet támaszkodnia, nem pedig valamely finnista szeszélyére. Ha Sz. nem ismeri el e szavak létezését, azzal senkinek sem árt.

A magy. *az*, *ez* (régí *oz*) mutató névmás megfelelői a törökben: *os*, *oş*, *is(bu)*, *iş(bu)*; mert az ujjur, az ő-čagataj és kirkiz nyelvek szerint *oş*, *os* = az; pl. ujjur *aju berdim oş men*: ich habe dieses gesagt; *oş aitim kese*: das habe ich bündig gesprochen; ¹⁾ čagataj: *khalatim oş eski jamaglig čapan* (Pavet de Courteille-nél: «ma robe d'honneur, c'est cette vieille souquenille toute rapiécée», az én ruhám ez a régi foltos felöltő ²⁾). Továbbá *Mirza A. Kazembeg* — a ki született török s a török nyelvek rendes tanára volt a kazáni egyetemen, minél fogva aligha jobban nem tudott töröktől, mint Szinnyei — az osm. *işbu* névmásról ezt mondja (Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache, aus dem russischen übersetzt von Julius Th. Zenker, 63 l.) «اشبو ist zusammengesetzt aus اش *üş* und بو *bu*. Die erste Silbe dieses Wortes muss nach aller Wahrscheinlichkeit in der alten türkischen Sprache als *selbständiges demonstratives Pronomen* im Gebrauch gewesen sein. (Gyanításának igazat ad az alhangú mutató névmásnak, *oş*, *os* önálló használata az ujj., ő-čag. s kirk. dialectusokban.) Als Beweis dafür kann die bis heute von den Türken gebrauchte Interjection *اشته* *işte* oder richtiger *üšte* da [ecce] dienen, welche nach unserer Meinung der Locativ des Wortes اش ist (tehát eredeti kiejtése *eş*, mert így iratik اش; *eş* pedig = magy. *ez*), wie *بوئده* hier, der Locativ von بو.» — De Sz. jobban tudja, mint Vámbéry, Pavet de C., Budagov és Kazembeg, hogy az *oş*, *os* nem azt jelenti: «az». Sze-

¹⁾ Vámb. Kudatku Bilik, 207.

²⁾ Pav. d. C. Miradj-Nahme 70. l.

rinte ugyanis: «A török *iš-bu* és *oš-ol* éppoly alakok, mint a magy. *em-ez* és *am-az*; t. i. *bu*=*ez*, *ol*=*az* és az *iš*, *oš* nem egyéb puszta nyomatékosító előtételnél. Azért megengedem (köszönjük szépen), hogy a kirgizek önállóan is használják, de nem «még ma is» (mint V. mondja az 589. lapon), hanem «már». ¹⁾ Ime ez a subjectiv nyelvtudomány nyilatkozata egy tényről, mely nyilatkozat nem azt mondja meg, hogy mit jelent a török népek szájában az *oš*, *os*, hanem hogy Sz. ezt minek gondolja. Az ujugrok, özbégek olyan tökéletlenek voltak, s a kirgizek még ma is azok, hogy az *oš*, *os* szó alatt azt értették, illetőleg értik, a mit a m. *az* jelent és ezen rossz használatnak az a fent említett három tudatlan tudós hitelt adott, elhitték, hogy a törökök jól beszélnek törökül; de Sz. most megmutatta, hogy mind magok a törökök, mind a turkolog-világ szörnyű nagy tudatlanságban vannak; mert hiszen *oš*, *os* = *am*; *iš*, *is* pedig = *em*! Kétségkívül ez a legjelesebb vivmánya az ugor nyelvészetnek — a turkologia terén. Eddigelé azt hittük, hogy Redhouse, Pavet de Courteille, Vámbéry, Radloff, Ilminszky, Budagov stb. a turkologok; de ime kisült a keserű csalódás, mert Szinnyei, időszámításunk 1883-ik esztendejében, fölfedezte önmagát. És bizonyára ő reá vonatkozik Ahlquist ezen ítélete «Professori Vámbéry, joka meidän miespolvessa epäilemättä on etevin turkkilaisten kielten tuntija.».. ²⁾ (V. tanár, a ki kétségkívül korunknak legelső török tudósa, stb). Csakhogy sajtóhibából Szinnyei neve helyére Vámbéryé került, mert az bizonyos, hogy Ahlquist kéziratában «Professori Szinnyei» volt. Meg is illet ilyen elismerés olyan embert, a kinek logikája a közönséges emberitől egészen eltér. Az *os*-nak a mai kirgizben különálló használatát, azon körülménynél fogva, hogy a régi ujugurban, ó-ägatajban is így használtatott, minden ember úgy gondolná s fejezné ki, hogy a kirgizek «még ma is» így használják; de Sz. az ő magasabb logikájával úgy gondolja, hogy a kirgizek «ma már» önállóan használják. Lám, a subjectiv módszer tanítja meg az embert a valódi gondolkodásra.

A magy. *-ó*, *ő* nomen verbale V. szerint azonos a tör. *ak*, *ik*, *uk*, *ük* nom. verb.-val; mert alakban s jelentésben egyeznek. De

¹⁾ Phil. Közl. 205.

²⁾ Tutkimus Sivistussanoita obllais-ugrilaisten kansojen kielissä. Helsingissä, 1882. 27. l.

Sz. e török nom. verb. jelentését jobban ismeri, mint V. és a törökök; meg is mondja, hogy mi az. «A -k nem nom. agentis, hanem nom. actionis-képző;»¹⁾ és így «a tör. -k nom. verb.-képző jelentésére nézve nem a m. -ő, ő-nek, hanem az -ás, és-nek felel meg.»²⁾ Tehát megint nem tudnak a törökök töröktül; mert az ő nyelv-szellemük szerint az -ak, ek, ik, uk, ük képző nom. actionis és nom. agentis jelentésű; így: *tösük* (lejtő), *sanak* (megfontoló, habozó), *kajuk* (hajó, tulajdonképpen: sikamló), *itik* (éles = átmenő), *kulak* (fül = halló), *issik* (iszó), *dajak* (bot = támaszkodó), *tirik* (eleven, élő), *bütük* (fogyó), *kölek* (lovagló, kocsizó ló, teve stb.), *aldag* (csaló), *tünük* (átlátszó), *sasik* (büdös), *žűrük* (=futó, versenylő); másrészt: *jorik* (járás), *bilik* (tudás) stb. E két jelentés átmenetére, illetőleg eredeti azonosságára nézve v. ö. *konak* (megszállás, vendéglő és vendég, megszálló), *kulak* (hallás és halló = fül), *aldag* (csalás és csaló) stb. Egyébiránt ha csodálkozik Szinnyei azon, hogy miként lehet e két jelentést ugyanazon formával kifejezni, egyebek közt fölemlíthetem az angol *ing* participiumot, melynek jelentése szintén nomen agentis és n. actionis; pl. he is a diligently *learning* boy, és: he was praised for *learning* his lesson. Ha nem hiszi el, kételkedjék rajta, hogy amaz a «learning» annyi mint tanuló, a ki tanul, emez a «learning» pedig a m. tanulás. — Még többet is tud Sz. «De nem szabad felednünk azt, hogy a m. -ő, ő alakilag is csak látszólagos megfelelője lehet a tör. -k-nak; mert az ugor nyelvek s a régi magy. nyelv tanúsága szerint (??) eredetibb alakja -ovo, övö volt, melynek v-je még eredetibb b-re mutat vissza (... HB. volov = való, jarov = járó).»³⁾ E török nom. verb. alakilag már egy u. a. dialectusban is így fejlődik: ak—ag—ar—ao—au—ú, vagy -ek, ik—eü—ü, pl. čag. *žirau* (ének-lés), *jalau* (égés, láng), *jasao* (törvény), *čapao*, *čapau* (becsapás); kún: *satuk* — *satov* (eladás), *bošak* — *bošov* (megbocsátás), *buzuk* — *buzov* (rontás); kaz. *beleü* (=ujg. *bilik*, tudás), *kileü* (=ujg. *kilik*), *jazau* (írás), *karau* (nézés); kirk. *žilau* (sirás), *tiläü* (kérés), *žajlau* (nyaraló), *kistau* (telelő), *kongrau* (=kongó, harang), *istau* (megfogás). A diphtongusból aztán hosszú vocalis lesz, pl. kirk. *alü* (vadás), *berü* (adás), *asü* (áthágó), *korkü* (megijedés); alt. *kečü* (átmenő; «kečü jer tappadi» = átkelő helyet nem talált; Radloff,

¹⁾ Phil. Közl. 210 l.

²⁾ Phil. Közl. 69. l.

I. k.), *kelü* (kelő, jövő). — A magyarban is az *-ó, ő* nemcsak nom. agentis, hanem nom. actionis is, mint: keresztelő, esküvő, indulóban van, látogatóba menni, kérőbe jönni stb. S a mint alakulnak a törökben e nom. verbaleből ilyenek: *korküşi* (félő), *minüſ* (menős), *birüſi* (adó, a ki ad), *jorauſi* (járós), *kilüſi* (jövő, kelős), *lauſi* (lovás), *sauſi* (prophéta, szavas, szós) stb.; épen úgy képezetnek a m. *-ó, ő* nom. verb.-ból a: *tudós, ismerős, hazudós, benalós*, stb. alakok. És így a magyar és tör. nom. verb. nem látszólag, hanem tényleg azonosak; s a régi magy. nyelv nem tanúskodik az *-ó, ő*-nek eredeti *ovo, övö* (ugyan hol van ilyen alak?), hanem *av, ev*, v. *av, ov* alakjáról; mert a HB. beli *volov* és *jarov* vagy így olvasandó (t. i. *volov- és járov-nak*), vagy pedig *volou*, és *járou-nak*, nem pedig *volovo*, meg *járovo-nak* (v. ö. *tav—tó. sav—só szav—szó, lov—ló, jav—jó* stb.). — A török nyelvek és V. magyarázata szerint tehát a *Csaba* név is azt jelenti: becsapó, berohanó, nem pedig «berohanás», a mint Sz. csak úgy magától gondolja.¹⁾

V. a *fej* (caput) szóval a tör. *baj, bej* szót egyeztetni, a mely ő szerint ilyen testrészi jelentésben csak *bej-taş* (fej-, fő-társ) összetételben fordul elő. (Eredetökre nézve ide tartoznak még: *bej* = fejedelem, herczeg, ezredes, alt. *pij* = főnök stb.). Ámde Sz. jól tudja, hogy a m. *fej* szóval miért nem egyezhetik a *baj, bej*. «A magy. *fej* szónak alapjelentése tudvalevőleg «caput»; a tör. *bej* azonban nem egyéb, mint a *baj* szónak magas hangú párja, s ez törökség-szerint «gazdag» jelentésben használatos és ebből fejlődött az «előkelő, úr, főember, fejedelem» jelentés.»²⁾ Tehát ezért nem lehet azt a szót, mely a testen, az egyes embernél a felső részt, a főt jelenti, egyeztetni azon szóval, mely az emberek között, a társadalomban jelenti a fejet, a főt. A tör. *baj, bej* eredeti jelentése a subjectiv módszer szerint «gazdag» és ebből lett a «felső, fenn levő, fej» értelem. Nem is tudtuk, hogy az a priori tudomány szerint az abstract jelentés előzi meg a concretet, hogy az ember nem azt ismeri meg és fogja fel, a mit érzel, szemlél; hanem először vannak abstract eszméi és lassankint, a fejlődés folyamán ezeket projiciálja érzékleteire, a szemlélhető objectumokra. A balgatagok pedig azt hiszik, hogy a *baj, bej* eredeti jelentése: fent levő, felső, magas; a ág., osm. *böjüme* *böjme* (magasodni, nőni), *böjük, bijik*

¹⁾ Phil. Közl. 69. l.

²⁾ Phil. Közl. 220. l.

(magas), ujj. *batumak* (magassá lenni), *batuk* (magas) stb. szóktól. Azután alkalmazták a test felső részére, majd később a társadalom főbbjeire, hatalmasaira. A *baj*, *bej* (és *bej-taş*)-nak megfelelő sojong *paj* ma is fejet, *caputot*, tehát egyenesen testrészt jelent, pl. *paj-im-di pitta* = fejemet tetvezed = keress tetűt a fejemben (Radloff, I. köt.).

Általában Sz. mindenütt úgy magyarázza a törököt, a mint gondolja, a mint céljának megfelel. Ő nem veszi tekintetbe, hogy a törökség tényleg hogyan használja és a turkológok hogyan értelmezik a török szokat; ő mindezeknél jobban tud töröktől. Tudja, — hogy a *tartmak* (húzni) igében a 2. *t* a tőhöz tartozik, — hogy az *ondur*, *undor* (undok, undorító) nem képzős szó, — hogy a *bar* nem birást, birtoklást fejez ki, hanem egyszerű léteezést; pedig épen úgy, mint a magy. *van* (könyvem van, házad van, pénze van) a tör. *bar*, *var* is a léteezésre általában és a birtokban levésre (habere) használtatik; pl. kír. e *şigitim*, *şering barma*? *âkâng barma*? *baurung barma*? *dedi*, *şigit ajtti*: *elimdâ şok*, *âkâmdâ şok*, *baurumda şok*, a mit Radloff (III. k.) így fordít O Jüngling, *hast du ein Land? hast du einen Vater? hast du einen Verwandten?* Da sprach der Jüngling: ich habe kein Volk, keinen Vater und keinen Verwandten. És sagaj: *Tungmam*, mal *par sâning*, es *par sâning* = Bruder, du *hast* doch Vieh, du *hast* doch allerlei Habe. Ellenben az egyszerű léteezés, v. nem-léteezés kifejezése más, pl. *komşum bunda dîr* = szomszédom itt *van*; *Bukarada êok khalik tur* = Bokharában sok nép *van*; *ekmekçide ekmek dejil(dîr)* = a péknél nincsen kenyér; *şehrimizde agaçlar tögül tiirler* v. *imesler* = városunkban nincsenek fák.

Mindezekből az a tanulság, hogy a ki nem tud arabul, az ne beszéljen arabul; vagyis: a ki nem érti a törököt, az ne magyarázza a törököt. A festményt kritizáló esizmadiának azt mondta Apelles: Sutor, ne ultra crepidam!

Az ugor-magyar theoria, mint láttuk, váltig azt állítja, vitatja, hogy a magyar nemzet és a magy. nyelv ugor eredetű; „húsz éve immár — mondja a «Nemzet» tavalyi 82. száma —, hogy Hunfalvy Pál, tudós társával, Budenz Józseffel a finn-ugor nyelv- és fajrokonságunk megállapításán dolgozik». E törekvésnek aztán olyan következménye lett, melyért H. úr úgy panaszkodik,

hogy régóta áll *hazaflatlanság* hírében, sőt azt hitték róla, hogy őt az osztrák kormány megvesztegette, hogy a magy. nemzet hitelét a finn rokonság hirdetésével lerontsa.¹⁾ Én nem az osztrák kormány rossz akaratának tulajdonítom az ugor-magyar theoria létrejöttét, hanem az előadtam motivumnak; ezt pedig egész nyíltan kijelentem azért, hogy H. úr reám ne gyanakodhassék, mintha én az osztrák kormányról ilyesmit gondolnék. Távol legyen tőlem. Hiszen léteztek és léteznek is olyan subjectivisták, a kiknek semmi közük nem volt az osztrák kormányhoz; minélfogva az ugor-magy. theoria felállításának ezen gyanított oka határozottan tévedés; hiszen jól tudjuk, hogy az igazság kiderítése nem a kormányoknak döntő befolyásától függ. Jogosan csodálkozik tehát H. úr azon, «hogy valaki olyan ostobául gyerekes kormányt gondolhat, hogy az a képzelt, vagy valóságos eredet tagadásával akarná a nemzet hírét-nevét lerontani».²⁾ Az e fölötti csodálkozásban én is csatlakozom H. úrhoz és részemről azt hiszem, hogy a magyar nemzet az osztrák kormánytól függetlenül ugor eredetű. Ott volt ősi hazája, bőlesője az 56°—67° szélességi fokok között, hol egész élete abban telt el, hogy a felső Ural-hegyeken vadászott, a Tavdában, Szoszvában halászott és rénszarvas vonta szánon szánkázott. Egyszerre csak fölkerekedett, alázúdult az Ural havasairól és háborúskodott a besenyőkkel, kúnokkal, oroszokkal, bolgárokkal, Pannonia, meg nyugot Európa népeit sorba verte és végre letelepedett mai hazájában, hol nagyon fontos történeti szerepet játszott. — Hogyan volt ez lehetséges? A magyar nemzetnek lényegében meg kellett változnia; a természet most az egyszer (a finnisták kedvéért) kibillent rendes kerékvágásából, saltus in natura történt, a természet nem volt sibi ipsi constans. Vagyis ez volt az első csoda, mert a természetben olyan történt meg, a minek nem lehetett volna megtörténni. Ez mindegy; egy a-priori igazság előbbvaló, mint a haszontalan természeti törvények. A halász és szánkázó nép kigondolta, hogy ő is megcsinálja azt a bravourt, a mit Attila. És megcsinálta, még pedig különben; mert a mit alkotott, ma is, egy évezred után meg van. És ez az egyetlen ilyen eset az emberiség történetében; erre nincs több példa. De igenis van, még

¹⁾ Ugor v. török a magy. nemzet? 4. l.

²⁾ U. o. 4. l.

pedig akárhány, — mondja H. úr. «Az osmanli nép hasonlókép ázsiai pusztáról rajzolt ki: vajjon szultánjai Bruszában, azután Drinápolyban, végre Stambulban ugyanazok maradtak-e mind népestül, milyenek annak előtte a középázsiai pusztán voltak s a nagy Szulejman csak olyan közönséges lókött maradt-e, milyen az Aral-tó környékén kóbor életmódot folytatók?»¹⁾ Hát mi történt az osmanli néppel? Ez is egészen megváltozott? A seldsukok is halászok és szánkázók voltak Közép-Ázsiában? Az a historia, melyet nem a priori elvekből csinálnak, a seldsukokat nem ismeri ilyen népnek; tehát a milyenek ismertük e törökséget itt nyugoton, Európában, épen olyan volt Közép-Ázsiában is. S a «kirgiz lókött»-től ugyan miben különböztek Szulejman törökjei? erre nagyon kíváncsi vagyok. Hogy emennek palotája volt, amazok fejének pedig csak sátora, — hogy amaz bársony kereveten, emez meg nemezdarabon aludt, — hogy amaz mohammedán, emez meg samán hitű volt stb., ezek lényegtelen attributumok, ezek változhattak, de a lényeg, a milyen önérvényesítésre való dispositio ugyanaz maradt az európai törököknél, a mi a turkománnál, özbégnél, kirgiznél stb. A török nép soha sem volt ugor; a mióta török van, az mindig czivakodott, háborúskodott, vagy más néppel, vagy egymást közt. Mi is ilyenek vagyunk. «Átok verte meg a magyart, mert az együtt sohasem tart». Lényegünkben ugyanazok voltunk Ázsiában, mint itt Európában; lényegünk pedig nem az ugorosság. Annak daczára, hogy a mellékes körülmények megváltoztak, Nagy Lajos, Mátyás, Mária Terézia katonái épen úgy megállották helyöket, mint Árpádéi vagy Dsingizéi.

Ugor eredet és olyan történeti szerep, a milyen a magyarnak volt: két egészen ellentétes dolog. Vagy eltagadjuk ezeréves történetünket és így ugorok vagyunk; vagy nem tagadjuk el, és így törökök vagyunk; de hogy ugorok levén, ilyen történetünk volt, az nem lehet. Lehetetlen, hogy a kecske is jól lakjék, meg a káposzta is megmaradjon. — De H. úr azt hiszi, hogy úgy az egyes embernek, mint a nemzeteknek önérvényesíthetése csak aféle mellékes, esetleges tulajdonság; pedig épen abban fejezi ki az ember s a nemzet a saját mivoltját, lényegét, a hogyan teszi önmagát a társadalomban, az emberiség történelmében s csak lényegének meg-

¹⁾ U. o. 10. l.

felelőleg érvényesítheti magát. A lényeg pedig azért lényeg, hogy sohasem változik; a mellékes, esetleges attributumok változhatnak úgy az egyesnél, mint a népeknél, de a lényeg megmarad változatlanul. S a lényeg által van disponálva minden nemzet a maga szerepére, hivatására; a mely természeti törvényt az életből, megfigyelés útján elvont magyar közmondás úgy fejez ki, hogy: terem az ember mindenre, mint a subagallér. Ha tekintjük egyrészt az ugor népek, másrészt a magyar nép életét, eddigi történetét, azt tapasztaljuk, hogy a magyar nép egészen másra termett, mint az ugorok.

Nem úgy van, — mondja H. úr, — hogy az ugorok szintén játszottak olyan történeti szerepet, mint a magyarok és törökök, hogy egykor hősök voltak, hogy volt életökben hadakozási korszak, abból következik, hogy a «hőst, bátrat» jelentő szó meg van nyelvükben¹⁾ (vog. bogatur, bäter, ostj.-sam. mädur, mäter, továbbá vog. alp, ostj. ödap). — Csakhogy, az ugor-magyar theoria szerencsétlenségére, ez a két szó sem ugor eredetű, hanem a vogulok és osztjások a törököktől, vagy mongoloktól vették,²⁾ a mi azt mutatja, hogy ezen népektől hallották hírét, hogy vannak «hősök, bátrak» is a világon. S ezen két kölcsönvett szóból következteti H. úr a vogulok és osztjások hősi voltát, nagy történeti szerepét. És elég bátor azt állítani, hogy ezen deducált hősök, egy a priori principium dicső sarjadékai, képezhették Attila és Dsingiz seregeit! Ha H. úr azt mondaná nekik, hogy «ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok»: csodálkozni ugyan csodálkoznának szerfölött, de magok sem hinnék el. Az bizonyos, hogy e hőöket nem az isten, hanem H. úr teremtette.

De tudjuk már, hogy az ugor-magyar theoria a tényekkel nem törődik és így bizvást hiszi és hirdeti, hogy ugorok vagyunk. Nem volt nekünk olyan történeti szerepünk, a milyenről a «hazafias történtírók» beszélnek; történetünkre a német krónikások,

¹⁾ V. ö. «A vogul föld és nép» 169. l. «A hitregék után a vogulok hősi koráról illenék értekezni, de arról egy-két néven kívül, milyen a pogatur, pogatir, poatr, vagy bogatir, bäter és az alp név, melyek bátrat, hőst jelentenek, mítsem tudok». — Ellenben a magyarok és törökök hősi koráról igen sokat lehet tudni, mert ez nem két szóból áll.

²⁾ A «hős, bátor» a törökben *batir makattir* és *alp alip*; a mongolban *bayator* (kiejtve: bátor).

továbbá Herder, Schlözer, Dümmler, Büdinger és Roessler adnak fölvilágosítást (Kiepert szelleme lengjen fölöttük!). Egész történetünk jobbára csak a merseburgi, augsburgi és mohácsi katasztrófákból áll, a mint H. úr szépen megmondja a «Nemzet»-ben. A többit csak «a vérünkbe átment hún rokonsági eszme által elfogult hazafias történetírás» teszi hozzá. Hiszen Attila és Dsingiz serege is csak csiribiri nép volt; hát akkor a magyar — mely nem játszott olyan zajos, nagy hangú szerepet — még a csiribirinél is csiribiribb! És ez a hitvány natio «az elődjeinek érdemeivel hányjaveveti magát», egy esztelenséggel, szellemi betegséggel terheli meg vérét, melyet H. úr «szeretne abból kihajtani», mondván: «*hogyan tisztelhetném azt a nemzetet, a mely az eredetével akarná érdemes voltát kitüntetni!*»¹⁾.. Mikor ez a könnyen kimondott, szigorú ítélet elhangzott a tudomány csarnokában, — a pilis-csabaiak látták, hogy Csabának hún vitézei kikeltek sírjaikból viadalra, hallották a kardcsörgést és kinos hörgésüket... A költő pedig, a ki Árpád nagy tettét megénekelte, biztatóan szolt le hozzánk egéből: Lessz még egyszer ünnep a világon!

A mint a t. olvasó látja, mi egészen őszintén eliteltük az ugor-magy. theoria álláspontját, módszerét s úgy nyilatkoztunk, hogy ez az irány, mint az igazság kiderítésére való törekvés — teljesen elhibázott és hiába való. Azonban legyünk méltányosak. Joggal kérdezhetni ugyanis, hogy tehát e régóta tartó tudományos kutatásoknak épen semmi életrevaló eredménye, semmi haszna nem volna? Kétségkívül van; bizonyára nagy hasznára van a magy. ethnologia fejlődésének. Ez az ugor-magyar theoria t. i. a maga philosophiai álláspontjával, subjectivismusával megmutatta, hogy a magy. ethnológiában milyen methodust — nem kell követni; és eredményének negativitasa megtanított bennünket arra, hogy a magy. nemzet eredetét hol — nem kell keresnünk. Már pedig a kutató kétségkívül hamarabb és könnyebben ér czélt, ha tudja, hogy hogyan ne és hol ne kutasson. Az ugor magy. theoriának, a magyar ethnológiában ez volt a feladata s ennek kifogástalanul megfelelt, ezen helyét fényesen betöltötte; hivatásának immár eleget tett. Ezért én ismét ezzel végzem beszédemet: Censeo Carthaginem esse delendam.

TÚRY JÓZSEF.

¹⁾ Ugor v. török-e a magy. nemzet? 4. l.